

ГОЛОКОСТ НА ТЕРЕНАХ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Бойчук Оксана Миколоївна, ст. гр. 15-1

*Науковий керівник: викладач історії, спеціаліст вищої категорії,
викладач-методист, відмінник освіти і науки України*

Олійник Марія Дмитрівна

ВП НУБіП України «Заліщицький аграрний коледж ім. Є. Храпливого»

Історія в усі часи свого свідомого розвитку була наукою політизованою. І це, на жаль, не прислужилося ані їй, як науці, ані керуючим держав, які постійно втручались в методи її творення і намагалися використати її для утвердження власних егоїстичних забаганок. Звичайно ж, в такому вигляді вона не могла достойно прислужитись і своєму народові, який мав черпати з неї глибокі уроки для свого суспільного життя. Історія – це наука, яка постійно змінюється, переписується, доповнюється. Одні факти підтверджуються, інші втрачають історичну цінність. Таємниці можуть назавжди лишитися нерозгаданими, а, здавалося б, очевидні дані виявляються нічим іншим як фальсифікацією чи неправильним трактуванням документів. Більшість дійсно історичних важливих подій викликають багато вікові дискусії, які продовжуються і в наш час. Багато речей покриті мороком забуття і можуть так і лишитись нерозкритими, таємниці – нерозгаданими. Сьогодні хотілося б детальніше зупинитися на Голокості 1933-1945рр.на Тернопільщині.

Слово «голоко́ст» походить з грецької мови (грец. Ολόκαυστον) і складається з двох частин: (holos), що означає «випалений», або «спалений повністю» та (kaustos) – «жертвоприношення». Спершу слово голоко́ст мало релігійний підтекст, згодом вживалося впродовж сторіч на означення катастроф та великого лиха, переважно пов'язаних з пожежами. Однак, однозначно – це події, пов'язані з великими людськими втратами, його використовували для позначення геноциду вірменів турками в 1909 році, під час опису великих пожеж в Міннесоті (США) у 1918 році. Уже в середині ХХ ст. слово «голоко́ст» вживалося в пресі щодо хвилі терору проти єврейського населення Європи, розпочатого Адольфом Гітлером. У 50-х рр. ХХ ст. це слово стало загальноживаним по відношенню до політики винищення нацистами під час Другої Світової Війни євреїв та інших народів Європи. В такому сенсі сучасне слово «Голоко́ст», на відміну від іншого його значення, пишеться з великої літери. Немає єдиної точки зору щодо періодизації Голокосту. Одні дослідники визначають період 1933-1945 рр., включаючи переслідування євреїв

у Німеччині в перші роки нацизму, інші — 1941-1945 рр., тобто період їх тотального знищення. Переслідування і масове знищення євреїв у Німеччині під час Другої світової війни, систематичне переслідування і знищення європейських євреїв нацистською Німеччиною та колабораціоністами відбувалося з 1933 по 1945 рік. Під жертвами Голокосту часто розуміються й інші етнічні та соціальні групи, яких нацисти переслідували і знищували за приналежність до цих груп (цигани, геї, масони, безнадійно хворі).

Бережанський район. Жовтень 1941 – червень 1943 рр. Тут перебувало єврейське населення із Бережан та Бережанського району, а також з містечок Козової, Підгайці Тернопільської області та Поморяни Львівської області. Гетто було розташоване у центральній частині міста, обгороджене колючим дротом. Контакти з мешканцями міста були заборонені, в тому числі їмне було дозволено передавати продукти продовольства. В гетто виник голод, поширилися епідемії. У жовтні 1942 р. на базі гетто був утворений табір примусової праці для євреїв з чоловічим і жіночим відділеннями. В'язні працювали на фірму Віктора Креміна з Берліна. Загалом у Бережанському гетто німці знищили 16 тис. 600 євреїв, інших утримуваних вивезли до Белжеця.

Борщівський район. 1 квітня 1942 – липень 1943 рр. Тут перебувало єврейське населення з Борщів, з Борщівського, Мельниця-Подільського, Скала-Подільського районів та з містечок Золочів, Чортків, Озерняни, а також деяка частина депортованих із Угорщини та Румунії. Гетто не було обгородженим, однак в'язням заборонялося виходити за його межі. Молодь виконувала примусові роботи в населених пунктах поблизу Тернополя: Ступках, Кам'янці, Борках Великих. Нацисти створили нестерпні умови для виживання євреїв, що помирали від голоду, холоду, інфекційних захворювань (зокрема тифу). З осені 1942 р. по літо 1943 р. гестапівці та поліцаї з Чорткова розстрілювали тут євреїв. Одна з найбільших акцій відбулася 26 вересня 1942 р. на ринковій площі Борщів, під час якої було проведено 8 масових розстрілів в'язнів гетто, здебільшого хворих, старих і немічних. Загалом у Борщеві було знищено близько 4 тис. євреїв. На час вступу до міста 21 липня 1944 р. Червоної армії вижити вдалося лише кільком з них.

Бучачський район. Є фрагментарні дані про існування з березня по липень 1943 р. *табору примусової праці для євреїв.*

Вишнівецький район. 16 березня – листопад 1942 рр. Тут перебувало понад 4 тис. євреїв з Вишнівецького району, а також біженці з Польщі та Львівщини (загалом близько тис. осіб). Гетто було утворене протягом трьох днів. Воно було обгороджене дерев'яним парканом та колючим дротом. Першими в'язнями стали кілька сотень євреїв з навколишніх сіл (Свіничі, Вишгородок та Олескінці). Євреї перебували в жахливих антисанітарних умовах, приміщення не опалювались, не освітлювались і були переповненими. Людям не дозволяли виходити за територію гетто і ходити міськими вулицями. Окупанти систематично знущались над в'язнями, створювали штучний голод

(для харчування видавали лише 50-70 гр. хліба на людину). Щоденно від голоду та хвороб помирало 30-50 осіб. Загалом тут загинуло близько 6 тис. євреїв. Після знищення всіх в'язнів гетто перестало існувати.

Грабовецький район. Є дані про існування *табору примусової праці для євреїв* з червня 1942 по 17 липня 1943 рр.

Гримайлівський район. *Табір примусової праці для євреїв.* Жовтень 1941 – листопад 1942 рр. Табір був розташований на вул. Ринок у приміщенні школи. Тут перебувало 300 євреїв. 25 листопада 1942 р. їх перевезли до м. Скалат. Є відомості, що 12 жовтня 1941 р. на розстріл у Скалатський табір з Гримайлова було вивезено 1 тис. 700 євреїв.

Заліщики. 1941–1942 рр. Тут перебувало близько 3 тис. 500 євреїв. У липні 1942 р. 2 тис. 700 в'язнів перевезли до містечка Глусти Заліщицького району.

Заложцівський район. *Табір примусової праці для євреїв.* 1942 р. Тут перебували євреї із селища, яких використовували для дорожніх робіт. У вересні 1942 р. німецька окупаційна влада вивезла більшість євреїв (2 тис.) до Зборівського гетто. 28 грудня 1942 р. в селищі було розстріляно 23 євреїв.

Збаражський район. Кінець 1941 – липень 1943 рр. Тут перебувало єврейське населення зі Збаража та з інших районів Тернопільщини. Гетто було обгороджене колючим дротом. В'язні перебували в антисанітарних умовах, їх морили голодом, не дозволяли приймати передачі з харчами від місцевих жителів. У в'язних використовували для дорожніх робіт, лісозаготівлі. В червні-липні 1943 р., після знищення усіх в'язнів, гетто було ліквідоване. Євреїв, які залишились живими, відправили до Тернопільського гетто. У Збаражі було проведено 7 акцій з винищення єврейського населення: 1) 6 червня 1941 р. – розстріляно 35 осіб; 2) 31 серпня 1942 р. – 530 осіб; 3) 30 вересня 1942 р. – 580 осіб; 4) 21 жовтня 1942 р. – 1 тис. осіб; 5) 9 листопада 1942 р. – 1 тис. осіб; 6) 7 квітня 1943 р. – 1 тис. осіб; 7) 9 червня 1943 р. – 600 осіб. Масові розстріли проводили у нафтогазі, на території Збаразького замку, на площі під лазнею, у с. Луб'янки та в інших місцях.

Зборівський район. 1 жовтня 1941 – 22 липня 1943 рр. Тут перебувало 4 тис. євреїв зі Зборова, а також єврейське населення зі Зборівського, Заложцівського та Золочівського районів, біженці з різних місцевостей – загалом 10 тис. осіб. В часі розстрілу частина євреїв втекла, а потім переховувалась у найближчих селах та в лісі. Загалом було розстріляно близько 2 тис. осіб, інших (близько 200 осіб) зігнали в барак у таборі, який облили бензином, і спалили живцем.

Кременецький район. 1 березня 1942 – 2 вересня 1942 рр. Утворене в центрі міста. Зі сходу гетто оточувала вулиця Широка, із заходу – Кременецька, з півдня – Перацького, з півночі – пожежна бригада. 1 березня 1942 р. сюди було зігнано 9 тис. 340 євреїв. Загалом тут перебувало понад 13 тис. євреїв з Кременеччини та втікачі з Польщі (зокрема з Лодзя). Територія гетто була обгороджена високим парканом та колючим дротом і мала спеціальний вхід. Охорона складалася з німецької поліції та українського шуцманшафту. Євреїв

утримували в жахливих антисанітарних умовах, били нагаями і палицями, використовували на важких роботах, морили голодом і розстрілювали. Нерегулярно, з великим обмеженням, людям видавали сурогатний хліб. Часто їм не вистачало питної води. На початку існування гетто євреї нелегально торгували з місцевими мешканцями через дірки у стіні, згодом німці це суворо заборонили. Щоденно тут помирало близько 10-12 осіб. 18-24 серпня 1942 р. на території тиру було знищено близько 3 тис. 500 дітей, жінок та людей похилого віку. До 30 серпня 1942 р. було розстріляно близько 12 тис. осіб. З 24 серпня по 2 вересня 1942 р. додатково було вбито 2 тис. євреїв на території Кременецької тюрми. Проти ночі 2 вересня 1942 р., після масового знищення єврейського населення міста, всі будинки, що знаходились на території гетто, були спалені. Після цього відбулась масова облава, в результаті якої тих, хто вижив (близько 1 тис. євреїв), знищили. До кінця 1942 р. в стінах гестапо було розстріляно близько 600 осіб з мирного населення. Пережити Голокост вдалося лише 14 євреям.

Козівський район. Є дані про існування *гетто* до 1943 р. Кількість жертв невідома.

Копичинецький район. 1942 – початок 1943 рр. Тут перебувало близько 6 тис. єврейського населення з Чорткова, Товстого та інших містечок. Гетто було обгороджене дерев'яним парканом. В'язнів утримували в жахливих антисанітарних умовах, морили, виділяючи в день 150-200 гр. сурогатного хліба. Усіх відправляли на важкі фізичні роботи (ремонт доріг, заготівлю дров та лісоматеріалів). Мешканців гетто нібито відправляли на роботу, натомість групами по 200-300 осіб возили на розстріл до Копичинецького лісу. Протягом 1942 – на початку 1943 рр. було проведено 6 таких акцій: 1) 30 вересня 1942 р. – 50 євреїв було вбито в місті та близько 1 тис. вивезено до Польщі; 2) 15 квітня 1943 р. – 500 євреїв було вбито на станції; 3) 3-4 червня 1943 р. – близько 2 тис. євреїв розстріляли у Копичинецькому лісі; 4) 6-7 червня 1943 р. – близько 1 тис. євреїв знищили на кладовищі в Копичинецькому лісі; 5) 20 червня 1943 р. – близько 300 євреїв розстріляли в Копичинецькому лісі; 6) 15 листопада 1943 р. – під час облави 100 євреїв було вивезено до Чорткова. Загалом нацисти розстріляли від 4 до 6 тис. євреїв. Ті, хто залишилися живими, були змушені переховуватись у підвалах та на горищах. Під час облав розстріли проводили на вулицях та в помешканнях. Частина єврейського населення відправили ешелонами до Белжеця, де їх знищили електричним струмом.

Лановецький район. Грудень 1941 – 2 серпня 1942 рр. За парканом з колючим дротом у 50 будинках перебувало близько 2 тис. 500 євреїв із селища та з навколишніх сіл Вишгородка та Білозерка. В гетто був один вихід, через який під суворим конвоєм виводили в'язнів на важкі роботи. 1 тис. євреїв було поетапно ліквідовано німецькими карателями шляхом щоденних розстрілів по декілька сотень осіб поблизу Лановецького кладовища. 2 серпня 1942 р. все населення гетто було знищене поблизу єврейського кладовища.

Підгаєцький район. Серпень 1942 – 8 червня 1943 рр. Було обгороджене колючим дротом, охорона складалася з татар. За час функціонування гетто

гестапо, жандармерія та поліція провела три масові розстріли євреїв (влітку 1942 р., 1 жовтня 1942 р. та 6 червня 1943 р.). Під час останньої акції німецька окупаційна влада частину в'язнів відправила до Белжеця, а також до табору примусової праці в Тернополі.

Підволочиський район. *Табір примусової праці для євреїв.* 1941–1944 рр. Філія табору у Кам'янках. Тут перебувало близько 600 осіб. В'язні працювали на фірми Рекмана та Отто Гелля.

Тернопіль. *Гетто.* 5 вересня 1941 – 20 червня 1943 рр. Одне з перших, що виникло на території Галичини. Було розташоване у південно-західній частині міста в межах вулиць Руська, Львівська, Шептицьких, Срібна та площі Ринок. Територія була обгороджена колючим дротом у два ряди. Гетто охороняло гестапо та українська поліція. До 25 вересня 1941 р. гетто та його околиці заселило єврейське населення міста, загалом до 12 тис. 500 осіб. Ув'язнені перебували в жахливих антисанітарних умовах, голодували: в день видавали по 100–150 гр. сурогатного хліба та тарілку гарячої їжі. Виходити за межі гетто, купувати продукти харчування та отримувати передачі було заборонено. Усіх в'язнів змушували виконувати важкі фізичні роботи – заготівлю деревини, дорожні роботи та очищення міста від нечистот. Жінок, дітей та людей похилого віку, які не могли працювати, розстрілювали у с. Петрики (2 км від Тернополя). У серпні 1942 р. на території гетто був організований табір праці, яким командував гестапівець Рокита. Тут була розміщена трикотажна фабрика фірми Рекмана. Були утворені окремі відділи для чоловіків і жінок. В'язнів у гетто не лікували, внаслідок чого зросла смертність. У деяких випадках хворих вбивали. Щодня в гетто помирало 100-150 осіб. Загалом тут загинуло близько 28 тис. євреїв. Невеликі групи євреїв переховувалися у бункерах та в лісі, приєднавшись згодом до партизанського руху. Після приходу радянських військ у Тернополі зі схованок вийшло близько 150 євреїв, ще 200 повернулися з радянського тилу.

Теребовлянський район. *Гетто.* Літо 1942 – 5 червня 1943 рр. Тут перебувало єврейське населення з міста Теребовля (1 тис. 700 осіб) та із сіл Янів, Струсів, Буданів Теребовлянського району. Офіційно утворене 1 грудня 1942 р. відповідно до наказу начальника поліції СС на території Генерального губернаторства обергрупенфюрера СС Вальтера Крюгера. Тоді тут утримували 2 тис. 500 євреїв. Гетто розміщувалось на вулиці Яна Собеського (тепер вул. Січових Стрільців), яка простягалася від парку Т. Шевченка (тоді площа Пілсудського) до Касарень (казарм). На території гетто були розміщені дві міські школи. Після утворення гетто німці розподілили в'язнів у різні табори примусових робіт, що знаходились у селах Кам'янка, Великі Бірки, Великий Глибочок, а також частину перевезли до Тернополя. Загалом у Теребовлі було знищено понад 5 тис. осіб.

Товстенський район. *Табір примусової праці для євреїв.* Січень 1942 – березень 1944 рр. В'язнів (точна кількість невідома) використовували для сільськогосподарських робіт. Щодня їх били, морили голодом. У таборі були жахливі санітарні умови, швидко поширювалися інфекційні захворювання (зокрема тиф).

Чортківський район.

Тюрма. Липень 1941 – 23 березня 1944 рр. Тут перебували цивільні громадяни (українці, поляки, представники радянського партійного та комсомольського активу, інтелігенція), заарештовані в окупаційний період німецькими каральними органами. Ув'язнених катували, після чого розстрілювали. Загалом в тюрмі було розстріляно близько 13 тис. осіб. Частину трупів закопували на тюремному подвір'ї, решту – на кладовищі. Щоб приховати сліди злочинів, на трупи, яких відправляли на кладовище, оформляли фіктивні медичні «картки смерті», в яких зазначали вигадані причини смерті.

Гетто. 1 квітня 1942 – серпень 1943 рр. Тут перебувало 8 тис. євреїв з Чорткова та його околиць, які були сконцентровані на 6 вулицях міста, виділених під гетто. В одному житлі мешкало кілька сімей. Людиперебували в жахливих антисанітарних умовах, їх морили голодом. Німці часто накладали контрибуції майна та грошей на євреїв, проводили облави та розстріли на території гетто. В'язням видавали мінімальну кількість сурогатного хліба (видачу систематично обмежували), забороняли купувати продукти продовольства та виходити за межі зазначеної території. Усіх євреїв використовували для важких фізичних робіт з транспортування каміння. Водночас вони носили на собі спеціальний тягар. Часто під приводом відправлення на роботу євреїв з гетто вивозили групами по 50-100 осіб і розстрілювали. Наприкінці 1942 р. в гетто був утворений трудовий табір, в якому працювало 600 осіб. Робочий день тривав 12-14 год., харчовий пайок становив лише 100 гр. хліба, інколи в'язні отримували суп та каву (замінник). До початку 1943 р. близько 1 тис. в'язнів з гетто добровільно перейшла до таборів праці у Свидовій, Ягільниці та Товстому. На початок 1943 р. у гетто нараховувалося 2 тис. 500 євреїв.

Шумський район. 12 березня 1942 – 20 серпня 1942 рр. Тут перебувало 2 тис. 432 євреїв, з яких 800 чоловіків, 932 жінки та 700 дітей, що походили з Шумська та з навколишніх сіл. Територія гетто було обгороджена дерев'яною стіною заввишки 3-4 м. Для масового винищення в'язнів нацисти створили нестерпні умови їх утримання. Людей морили голодом, відправляли на важкі фізичні роботи, зокрема на будівництво шосе та лісопильні.

Висновок. Голокост, поза сумнівом, є однією з найбільших гуманітарних катастроф, які будь коли сталися у нашому краї. Потрібно також визнати, що пам'ять про цю сторінку історії досі належним чином не збережено в Україні. Втрата сотень тисяч людських життів, матеріального і культурного спадку єврейського етносу на Поділлі незворотна.

Список використаної літератури

1. <http://territoryterror.org.ua>
2. <https://uk.wikipedia.org>
3. <http://pressclub.te.ua>
4. <https://www.radiosvoboda.org>
5. <http://www.radaspilnot.org.ua>
6. Подольський А. Українське суспільство і пам'ять про Голокост: спроби аналізу деяких аспектів// Голокост і сучасність.